

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ГОЛОВАТА АЛЬОНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 376-056.36:616.899.2]:[373.5.016:91](091)(477)"192/201"

**РОЗВИТОК ЗМІСТУ І МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ РОЗУМОВО
ВІДСТАЛИХ УЧНІВ В УКРАЇНІ (20-ТІ РР. ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент
ОДИНЧЕНКО Лариса Костянтинівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»,
доцент кафедри технологій корекційної та
інклюзивної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
БОНДАР Віталій Іванович,
не працює;

кандидат педагогічних наук
ТРИКОЗ Сніжана Валеріївна,
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник лабораторії
олігофренопедагогіки.

Захист відбудеться «26» жовтня 2016 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий «21» вересня 2016 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кардинальні зміни в політиці, економіці, соціальній сфері України, її інтеграція до європейської спільноти обумовили необхідність модернізації національної системи освіти відповідно до світових стандартів. У контексті сучасних освітніх перетворень визначено стратегічні напрямки оновлення системи спеціальної освіти, її форм і змісту, що знайшли своє відображення в Законі України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2006), Конвенції «Про права інвалідів» (2006), Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами (2013) та ін. У світлі поставлених завдань висунуто нові вимоги щодо конструювання змісту шкільних дисциплін, зокрема географії, забезпечення науково-методичного супроводу сучасних педагогічних інновацій у навчанні розумово відсталих учнів.

Подальший розвиток шкільної географічної освіти розумово відсталих дітей неможливий без ґрунтовного вивчення теоретико-методичних напрацювань із зазначеної галузі знань. У зв'язку з цим науковий і практичний інтерес становить ретроспективний аналіз розвитку змісту і методики навчання географії дітей цієї категорії в Україні, переосмислення надбань наших попередників з позицій сьогодення. Вивчення цього процесу в історико-педагогічному дискурсі сприятиме усвідомленню позитивного досвіду минулого та окресленню перспектив подальшого розвитку шкільної географічної освіти.

Розвиток теорії та практики навчання географії розумово відсталих учнів в Україні відбувався під впливом спеціальної педагогічної науки. Значний інтерес становлять фундаментальні історико-педагогічні праці та теоретичні дослідження українських вчених (В. І. Бондар, В. А. Гладуш, Т. Є. Єжова, І. Г. Єременко, В. В. Золотоверх, О. В. Константинов, Л. Г. Кулик, Л. К. Одинченко, А. В. Орлов, О. М. Потапенко, М. О. Супрун, О. М. Таранченко, К. М. Турчинська, С. В. Федоренко, О. І. Форостян, В. М. Шевченко, О. Е. Шевченко, М. Д. Ярмаченко та ін.). У наукових розвідках дослідників широко висвітлено результати цілісного вивчення генезу окремих напрямків вітчизняної спеціальної освіти, ґрунтовного ретроспективного аналізу проблем корекційного навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку, професійної підготовки дефектологічних кадрів в Україні в різні історичні періоди та ін.

Аналіз нормативної бази спеціальної загальноосвітньої школи та наукових публікацій вітчизняних і зарубіжних учених-методистів засвідчує певні здобутки на шляху розробки цільових аспектів, змісту та окремих складових методики навчання географії розумово відсталих школярів.

Особливу цінність для нашого дослідження становлять праці В. М. Синьова, що створюють теоретико-методологічні засади шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів. Видатним українським ученим обґрунтовано концептуальні положення щодо корекційної спрямованості процесу навчання географії, особливостей розвитку пізнавальної діяльності розумово відсталих старшокласників, закладено психологічні, дидактичні та методичні основи формування цілісної системи географічних знань в учнів даної категорії.

Вагомий внесок у розвиток змісту та методики навчання географії здійснили численні теоретичні й експериментальні дослідження вітчизняних науковців:

Л. С. Дробот, С. О. Дубовського, І. Г. Єременка, М. С. Кузнецової, В. О. Липи, В. С. Луценка, Л. К. Одинченко, В. А. Турського та ін. У наукових публікаціях учених висвітлено психолого-педагогічні умови засвоєння географічного матеріалу учнями, з'ясовано нові методичні підходи до впровадження у навчальний процес ефективних методів, засобів та форм навчання географії, визначено та реалізовано напрями вдосконалення сучасних шкільних підручників і навчальних посібників з географії нового покоління, обґрунтовано змістові та методичні особливості вивчення окремих складових курсу географії в спеціальній школі тощо.

У контексті дослідження заслуговують на увагу сучасні наукові праці Г. О. Блеч, В. І. Бондаря, В. О. Липи, С. П. Миронової, В. М. Синьова, С. В. Трикоз, О. П. Хохліної та ін., в яких висвітлено різні аспекти теорії й практики навчання розумово відсталих дітей.

На розвиток шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів в Україні впливали наукові доробки дослідників радянської доби: І. М. Бгажнокової, В. М. Вовк, Т. М. Головіної, О. М. Граборова, В. О. Грузинської, Г. М. Дульнева, І. В. Кабелка, Р. Б. Каффеманаса, В. С. Ликого, К. І. Липецької, Т. Й. Пороцької, Т. М. Федорової та ін.

Ознайомлення з науковими розвідками вчених у визначеному напрямі дозволяє констатувати, що проблема розвитку змісту та методики навчання географії розумово відсталих дітей в Україні у період з 20-х рр. ХХ ст. та на початку ХХІ століття не була предметом системного дослідження й спеціального аналізу.

Недостатня теоретична розробленість зазначеної проблеми, важливість об'єктивного осмислення історичного досвіду, накопиченого в Україні, її актуальність для подальшого реформування шкільної географічної освіти розумово відсталих дітей на основі творчого використання спадщини минулого й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження **«Розвиток змісту і методики навчання географії розумово відсталих учнів в Україні (20-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукової роботи кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» за напрямом «Науково-методичне забезпечення змісту освіти дітей із психофізичними вадами» (протокол № 6 від 20 листопада 2012 року).

Тема затверджена на засіданні вченої ради ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (протокол № 7 від 21 лютого 2013 року) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 23 квітня 2013 року).

Мета дослідження – здійснити цілісний історико-педагогічний аналіз процесу становлення і розвитку змісту та методики навчання географії розумово відсталих учнів в Україні у 20-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст., з'ясувати науково-практичну цінність надбань минулого для прогнозування подальшого вдосконалення шкільної географії.

Для досягнення мети дослідження було поставлено такі **завдання**:

1. Проаналізувати державні нормативні документи, архівні джерела, історико-педагогічну та навчально-методичну літературу з проблеми дослідження та на їх основі з'ясувати суспільно-політичні, соціально-економічні, організаційно-

педагогічні та інші чинники, що впливали на розвиток теорії і практики навчання географії учнів допоміжної школи в Україні у виділених хронологічних межах.

2. Визначити періоди й основні етапи розвитку змісту та методики навчання географії розумово відсталих дітей.

3. Виявити тенденції, особливості та суперечності розвитку географічного змісту в навчанні розумово відсталих учнів у виокремлені періоди.

4. Охарактеризувати особливості викладання методики географії у допоміжній школі й окреслити перспективні шляхи її подальшого вдосконалення.

5. Висвітлити внесок українських дефектологів у розвиток географічної освіти розумово відсталих учнів.

Об'єкт дослідження – процес навчання географії розумово відсталих учнів.

Предмет дослідження – становлення і розвиток змісту та методики навчання географії розумово відсталих учнів в Україні впродовж 20-х рр. ХХ – початку ХХІ ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 20-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття. Визначення нижньої межі дослідження – початок 20-х рр. ХХ століття – зумовлено створенням державної системи спеціальної освіти. Географічну складову змісту шкільної освіти розумово відсталих дітей було реалізовано в комплексних навчальних програмах. Ці перші роки вважаємо передумовами становлення географії як самостійної навчальної дисципліни в допоміжній школі. Верхня межа наукового пошуку – початок ХХІ століття – характеризується докорінними змінами в суспільно-політичному житті України та реформуванням системи спеціальної освіти. Відповідно до державних вимог з освітньої галузі «Природознавство» розпочато розробку нових підходів щодо оновлення структури і змісту шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів, її методичного забезпечення.

Для досягнення визначеної мети й розв'язання поставлених завдань дослідження використано комплекс взаємопов'язаних **методів**, а саме: *загальнонаукові* – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація – для опрацювання архівних та нормативних документів, здійснення теоретичного аналізу наукової літератури, проведення систематизації фактологічного матеріалу з досліджуваної проблеми; *конкретно-наукові*: історико-генетичний – для виявлення передумов і чинників розвитку географічної освіти; порівняльно-зіставний – для здійснення порівняльно-зіставного аналізу навчальних планів, програм, підручників, навчальних і методичних посібників з географії в окремі періоди; історико-системний – для формування цілісної комплексної картини розвитку теорії та практики навчання географії учнів; хронологічний – для висвітлення історичного матеріалу з теми дослідження у динаміці та часовій послідовності; метод історичної періодизації – для визначення періодів і основних етапів розвитку шкільної географічної освіти; ретроспективний – для аналізу минулого з позиції сьогодення та виявлення тенденцій, особливостей і суперечностей розвитку змісту та методики навчання географії розумово відсталих дітей у виокремлені періоди.

Теоретико-методологічною основою дослідження є фундаментальні загальнонаукові принципи єдності теорії та практики, наукової об'єктивності, системності, історизму; положення про діалектичну взаємообумовленість суто педагогічних і соціокультурних явищ і процесів та необхідність їх вивчення у

зв'язку з конкретно-історичними умовами суспільного життя; концепція динамічного підходу до розуміння структури порушень у розвитку дітей, необхідності опори на збережені функції; положення про сутність корекційної спрямованості освіти дітей із психофізичними порушеннями (В. І. Бондар, Л. С. Вавіна, Л. С. Виготський, О. М. Граборов, Г. М. Дульнев, І. Г. Єременко, А. А. Колупаєва, С. Ю. Конопляста, Н. О. Макаруч, М. П. Матвєєва, Г. М. Мерсіянова, С. П. Миронова, В. М. Синьов, Є. П. Синьова, М. О. Супрун, В. В. Тарасун, С. В. Федоренко, Л. І. Фомічова, О. П. Хохліна, А. Г. Шевцов, М. К. Шеремет, Д. І. Шульженко, М. Д. Ярмаченко та ін.); методичні засади навчання географії розумово відсталих учнів (В. О. Грузинська, В. О. Липа, Л. К. Одинченко, Т. Й. Пороцька, В. М. Синьов та ін.); нормативно-правові державні документи, постанови, накази про освіту.

Джерельну базу дослідження становлять фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки, Державної науково-технічної бібліотеки України, Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського та бібліотеки ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», зокрема документальні матеріали інформаційних збірників наказів і розпоряджень МО України, бюлетені і вісники НКО УРСР, державні накази та розпорядження УРСР та СРСР про спеціальну школу; навчальна і методична література з географії для допоміжних шкіл з 20-х рр. ХХ – початок ХХІ ст. (навчальні плани і програми, підручники, навчальні посібники для розумово відсталих учнів, методичні посібники і рекомендації). Фактологічний матеріал дисертації ґрунтується на документах і матеріалах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонд № 166).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз розвитку шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів в Україні у виділених хронологічних межах; визначено періоди та основні етапи розвитку змісту та методики навчання географії дітей зазначеної категорії, розкрито основні тенденції, особливості та суперечності; проаналізовано зміст навчальних планів і програм, підручників, навчально-методичних посібників з географії для кожного періоду та охарактеризовано їх типові ознаки; введено до наукового обігу маловідомі архівні документи, окремі факти, що стосуються проблеми розвитку шкільної географічної освіти; окреслено перспективи вдосконалення методики навчання географії розумово відсталих дітей на сучасному етапі реформування спеціальної освіти;

- *уточнено* історико-педагогічні знання про особливості географічної освіти розумово відсталих учнів в Україні у визначених хронологічних межах; місце шкільної географії в сучасній спеціальній загальноосвітній школі;

- *подальшого розвитку* набуло висвітлення внеску провідних учених-дефектологів у розвиток змісту і методики навчання географії розумово відсталих дітей.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати, висновки і основні положення більш повно розкривають історію вітчизняної дефектології, збагачують її новими даними про зміст, структуру і специфіку

шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів і можуть стати основою для подальших досліджень з історико-педагогічних проблем.

Систематизовані та узагальненні положення, фактологічний матеріал дослідження, джерельна база можуть складати основу для розширення, доповнення та оновлення змісту вузівських курсів з історії корекційної педагогіки та спеціальної методики географії, а також можуть використовуватися при укладанні підручників, навчальних і методичних посібників.

Матеріали дослідження впроваджено в навчальний процес ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 68-15-235 від 30 грудня 2015 року) та Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 110/14 від 24 листопада 2015 року).

Особистий внесок автора у статті, опублікованій у співавторстві, полягає в зборі та аналізі нормативних документів, архівних джерел, історико-педагогічної та навчально-методичної літератури про становлення і розвиток шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів в Україні в 20–70-ті рр. ХХ століття.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційної роботи доповідалися й обговорювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах: VIII Міжнародна науково-практична конференція «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2013), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми корекційної та інклюзивної освіти в контексті реалізації ФДОС» (Курськ, 2013), V Міжнародна наукова конференція «Проблеми та перспективи розвитку освіти» (Пермь, 2014), III Міжнародна науково-практична конференція «Комплексний супровід дітей з психофізичними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційного центру» (Луганськ, 2014), Науково-практична конференція «Сучасні тенденції корекційної освіти (теорія і практика)» (Красний Лиман, 2014), Міжнародна наукова конференція «Педагогіка та психологія в епоху глобалізації» (Будапешт, 2014), Науково-практичний семінар «Науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу у соціальних загальноосвітніх закладах» (Красний Лиман, 2015), Науково-практичний семінар «Сучасні тенденції технологій корекційної та інклюзивної освіти» (Слов'янськ, 2015), Всеукраїнська науково-практична конференція «Перспективні напрями сучасної науки та освіти» (Слов'янськ, 2015), Міжнародний Конгрес зі спеціальної освіти, психології та реабілітації «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (Суми, 2015).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено в 11 публікаціях (з них – 10 одноосібних): 2 статті у міжнародних наукових періодичних виданнях, 4 – у наукових фахових виданнях України; 5 – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел 366 найменування (з них 44 – архівних джерела) та 19 додатків. Загальний обсяг дисертації – 227 сторінок, з них 169 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність дисертаційної роботи, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і хронологічні межі дослідження, охарактеризовано джерельну базу та методи, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі – «**Становлення шкільної географічної освіти учнів з вадами розумового розвитку в Україні (1920–1947 рр.)**» – висвітлено процес становлення змісту та методики навчання географії розумово відсталих школярів; з'ясовано визначальні чинники, що вплинули на формування шкільної географічної освіти цієї категорії дітей у зазначений період.

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що на початку 20-х років ХХ ст. навчання і виховання розумово відсталих дітей розвивалося як складова державної системи народної освіти. У складних суспільно-політичних та соціально-економічних умовах (громадянська війна, голод, розруха, економічна криза в країні, дитяча безпритульність та ін.) усі зусилля уряду спрямовувалися на розв'язання організаційних питань щодо створення мережі спеціальних закладів, подолання матеріальних труднощів у їх роботі та ін. Характерною особливістю становлення географічної освіти в Україні було те, що питання змісту, форм і методів навчання дітей цієї категорії залишалися поза уваги науковців, тому вчителі-практики відчували значні труднощі організаційного та методичного характеру. В умовах відсутності єдиного навчального плану та програм для спеціальних шкіл спостерігалася певна розбіжність у вивченні навчальних дисциплін, зокрема й географії. При визначенні змісту навчання географії розумово відсталих дітей орієнтиром слугували програми: єдиної трудової школи першого ступеня (1921 р.), О. М. Граборова (1923 р.), Є. В. Герье та М. В. Чехова (1923 р.).

Становлення державної системи спеціальних закладів стало запорукою розроблення офіційної та єдиної програми для допоміжної школи (1927 р.). Аналіз цієї програми свідчить, що її побудовано на основі комплексних програм для єдиної трудової школи першого ступеня. Географічний матеріал входив до складу комплексних тем, присвячених сезонним явищам, природі та галузям господарства свого міста, рідного краю та СРСР. Здобування школярами знань про Україну не передбачалося. Перехід на навчання за єдиною програмою усунув розбіжності та сприяв наступності у вивченні окремих географічних тем. Разом з тим, перевантаженість комплексної програми, відсутність методичних порад щодо опрацювання комплексних тем та рекомендацій щодо організації уроку негативно позначалося на якості географічних знань та умінь учнів.

Відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 10 січня 1932 р. здійснено перехід допоміжної школи до предметного навчання, що стало важливою віхою у становленні географічної освіти. У навчальному плані 1932 р. географія була виокремлена як самостійна шкільна дисципліна, що вивчалася в 3–7-х класах. Тижневе навантаження з цього предмета уточнювалося та удосконалювалося впродовж 1932–1934 рр. Наркомосом України було затверджено навчальну програму з географії для допоміжної школи (1933 р.), у якій спостерігалася збільшення обсягу навчального матеріалу без урахування особливостей розвитку розумово відсталих дітей, переоцінка їх пізнавальних можливостей. За програмою

вивчалися географія своєї області, фізична географія, географія СРСР і географія капіталістичних країн. Коротка інформація про Україну подавалася під час розгляду теми «СРСР як союз національностей». І хоча географічний матеріал було скорочено і спрощено, він залишався недоступним для більшості учнів. Формування цілісних географічних знань у школярів ускладнювалося недостатнім забезпеченням уроків відповідним навчально-дидактичним матеріалом, відсутністю підручників та методичних розробок. За таких умов допоміжна школа фактично не виконувала свого головного завдання – корекцію вад розумового розвитку учнів.

Певним кроком у розвитку шкільної географічної освіти розумово відсталих дітей стало затвердження у 1938 р. нового навчального плану та програми. Відбулося скорочення терміну вивчення географії до чотирьох років, уточнення мети та завдань курсу, розподілення географічного матеріалу за принципами «від близького до далекого», «від конкретного до абстрактного» і «від відомого до невідомого», визначення місця і змісту пропедевтичного періоду в навчанні географії, окреслення обсягу географічних знань, якими повинні опанувати розумово відсталі учні. Основним курсом визначено географію СРСР. До складу цього курсу входили невеликі розділи географії всіх республік Радянського Союзу.

У зв'язку з введенням нової програми, керівними органами освіти особливу увагу звернено на розробку навчально-методичного забезпечення курсу географії в допоміжній школі. У другій половині 30-х рр. ХХ ст. видано перші підручники для всіх класів та їх україномовні варіанти (В. О. Грузинська, М. Н. Серебровська), які стали міцним підґрунтям у вивченні географії розумово відсталими учнями. Разом з тим, підручники мали низку недоліків, а саме: не повна відповідність їхнього змісту навчальній програмі, перевантаженість географічними відомостями та великою кількістю ілюстрацій, наявність складної термінології, відсутність визначень основних географічних понять, одноманітність запитань і завдань для закріплення, безсистемне розташування текстів для позакласного читання, обмеженість картографічного матеріалу.

Встановлено, що впровадження навчальних планів і програм, видання перших підручників з географії каталізували процес теоретико-методичних пошуків. Виключна роль у розробленні теоретичних основ корекційного навчання розумово відсталих дітей у цей період належить видатним ученим-дефектологам (Л. С. Виготський, О. М. Граборов, Л. В. Занков, Н. Ф. Кузьміна, Ф. М. Новік та ін.). Виходять друком перші методичні посібники з географії (В. О. Грузинська), в яких розглянуто загальні питання методики навчання (зміст, принципи, форми, методи і засоби), визначено методику роботи за роками навчання та надано рекомендації щодо географічної пропедевтики.

Характерною особливістю цього періоду було те, що зміст навчання географії у допоміжній школі змінювався відповідно до завдань, які ставилися перед масовою школою. Традиційні функції освіти, виховання, розвитку поступово поповнювалися корекційно-розвивальною функцією. У процесі активного пошуку педагогічних засобів вдосконалення географічної освіти удосконалювалися навчальні плани та програми, вводилися більш ефективні методи, засоби та форми організації навчально-виховного процесу. Водночас, із введенням єдиних для всіх республік

Радянського Союзу навчальних планів, програм та перекладених з російської мови підручників посилювалася русифікація допоміжної школи в Україні, її уніфікація.

У другому розділі – **«Розвиток теорії та практики навчання географії розумово відсталих учнів в Україні (1948–1990 рр.)»** – розкрито процес удосконалення змісту та методики навчання географії в допоміжній школі як складової державної системи освіти.

Аналіз архівних матеріалів, наукової літератури дав змогу визначити взаємозв'язок між розвитком шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів та економічними, соціальними, політичними, адміністративними перетвореннями у державі. З'ясовано, що в умовах тяжкого економічного стану в країні після Другої світової війни основними завданнями школи було забезпечення неперервності освіти, створення умов для повноцінного навчання розумово відсталих дітей. Значну роль в цьому процесі відіграли працівники Науково-дослідного інституту дефектології України (І. З. Василенко, М. М. Грищенко, О. М. Смалюга та ін.), діяльність яких спрямовувалася на розроблення та впровадження навчальних планів, програм, підручників та методичних рекомендацій, зокрема з географії.

Освітні реформи в 50–60-ті рр. ХХ ст. спричинили певні зміни в змісті курсу географії в допоміжній школі. Характерною особливістю нової навчальної програми з цього предмета стало скорочення систематичного курсу з чотирьох до трьох років, зменшення обсягу навчальних годин на вивчення предмета, посилення ідеологізації та політизації. Як наслідок, з навчальної програми повністю вилучався курс неживої природи, що призвело до збіднення кола географічних знань розумово відсталих учнів. Процес навчання географії ускладнювався також тривалою відсутністю (до середини 60-х рр. ХХ ст.) оновленого навчально-методичного забезпечення.

З організаційним зміцненням допоміжної школи набуває широкого розвитку науково-дослідна і методична робота. Прийняття Міністерством освіти УРСР наказу «Про стан та заходи з покращення навчання, виховання та лікування дітей із дефектами розумового та фізичного розвитку в Українській РСР» (1962 р.) стало поштовхом для відкриття Республіканського навчально-методичного кабінету спеціальних шкіл. Результатом його діяльності впродовж 60-х років ХХ ст. стало впровадження нових теоретичних розробок у шкільну практику, організація та проведення педагогічних читань, наукових конференцій, семінарів, курсів підготовки і перепідготовки учительських кадрів, у процесі яких висвітлювалися різноманітні методичні питання щодо навчання географії розумово відсталих дітей.

Встановлено, що наприкінці 60-х років ХХ ст. було закладено методичні засади географічної освіти учнів на основі формування теоретичної концепції нової системи корекційної роботи в установах спеціального типу. Неоціненний вклад у цій царині належить В. М. Синьову. Науковцем вперше було розкрито питання формування в учнів географічних уявлень і понять; розроблено систему навчання школярів усвідомлено встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між об'єктами й явищами природи; обґрунтовано принципові положення щодо корекційної спрямованості навчання географії; визначено ефективні прийоми і засоби активізації й управління пізнавальною діяльністю учнів на уроках географії; схарактеризовано систему словесних, наочних і практичних методів навчання й розглянуто особливості їхнього використання на уроках тощо.

Зі збільшенням термінів навчання до дев'яти років (початок 70-х років ХХ ст.) спостерігаються позитивні тенденції в розвитку змісту географічної освіти розумово відсталих учнів. Згідно з новим навчальним планом (1970 р.) удосконалено структуру курсу; узгоджено розподіл географічного матеріалу за роками навчання та за годинами, що відводилися на вивчення тих чи інших розділів або тем. У пояснювальній записці до програми було конкретизовано навчальні, корекційні та виховні завдання; здійснено диференціацію змісту навчального матеріалу в залежності від його доступності для учнів з різним рівнем пізнавальних можливостей; визначено обсяг знань та умінь школярів. У зв'язку з реформуванням загальноосвітньої школи (1984 р.) відбувалися зміни й в змісті спеціальної освіти. Так, вивчення географії було перенесено до 6–9-х класів. Разом з тим, зміст навчального матеріалу та кількість годин на його опанування залишилися практично без змін.

У 70–80-ті рр. ХХ ст. поліпшувалося навчально-методичне забезпечення допоміжної школи: збільшився випуск підручників, посібників, атласів, з'явилися навчальні фільми, макети тощо; географічні кабінети та географічні майданчики допоміжних шкіл забезпечувалися необхідним навчальним обладнанням, що посилювало корекційну спрямованість цього предмета. Слід підкреслити, що якість підручників із географії підвищувалася за рахунок більш систематизованого викладу програмного матеріалу, вдосконалення апарату організації засвоєння знань і вмінь учнів, урізноманітнення ілюстративного матеріалу: кольорових географічних карт, малюнків природних об'єктів та явищ, схем, фотографій, порівняльних зображень тощо. Водночас, мала місце лише часткова узгодженість змісту програми та підручників із географії; відсутнім був зв'язок змісту підручників із науковими доробками того часу; посилювалася ідеологізація, радянська та русифікація у процесі навчання; надавалася перевага комуністичному вихованню у розв'язанні задач, які ставилися перед допоміжною школою.

З'ясовано, що вагомим чинником для вдосконалення методики навчання географії розумово відсталих учнів стали науково-дослідні пошуки у галузі корекційної педагогіки. Доведено, що впродовж цього періоду українськими вченими-дефектологами було здійснено неоціненний вклад у розробку радянської спеціальної дидактики, її змісту, принципів і методів навчання (Г. М. Дульнев, І. Г. Єременко, В. М. Синьов та ін.). Особлива увага відводилася методичним пошукам шляхів удосконалення основних форм навчання, що було пов'язано з розробкою типів та структури уроку, визначенням корекційної сутності уроку та екскурсій, особливостей їхньої організації тощо.

Спираючись на результати наукових пошуків в спеціальній дидактиці удосконалювалася методика навчання географії розумово відсталих учнів (І. М. Бгажнокова, В. М. Вовк, Т. М. Головіна, І. Г. Єременко, І. В. Кабелко, Р. Б. Каффеманас, В. С. Лийкий, В. О. Липа, К. І. Липецька, В. С. Луценко, Т. Й. Пороцька, В. М. Синьов, В. А. Турський, Т. М. Федорова та ін.). Провідною тенденцією того часу було збільшення кількості експериментальних досліджень, що дозволило посилити методику навчання географії науково обґрунтованою системою формування в розумово відсталих школярів фактичних та теоретичних знань. Основними напрямками досліджень цього періоду стали: удосконалення змісту географічної освіти, пошук шляхів і засобів формування у розумово відсталих

школярів географічних уявлень і понять; підвищення активності й самостійності учнів; вивчення природних зон у курсі географії; організація краєзнавчої роботи; обґрунтування системи роботи з символічною наочністю на уроках географії; окреслення виховного потенціалу курсу географії в допоміжній школі та ін.

З'ясовано, що результати науково-дослідної роботи вчених позитивно вплинули на обґрунтування загальної теорії навчання географії, розкриття методики вивчення її окремих курсів; визначення оптимального поєднання методів і засобів навчання, специфічних для даного предмета; розробку методичних рекомендацій щодо удосконалення навчально-виховного процесу з географії в спеціальній школі.

Виходячи з проведеного аналізу урядових документів, навчальних планів, програм та підручників з географії, навчально-методичної літератури, можна стверджувати, що у період 1948–1990 рр. шкільна географічна освіта розумово відсталих дітей досягла значного рівня розвитку.

У третьому розділі **«Розвиток змісту і методики навчання географії розумово відсталих дітей у незалежній Україні (1991 р. – початок XXI ст.)»** розкрито процеси реформування шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів.

Розбудова Української держави, демократизація і гуманізація освітнього простору, його національна спрямованість зумовили внесення змін до змісту шкільної географічної освіти з метою її деполітизації. Однак впродовж 1991–1995 рр. у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для дітей цієї категорії чинною залишалася навчальна програма 1990 р., а також російськомовні підручники.

З метою розроблення державної політики щодо модернізації національної системи освіти осіб з психофізичними вадами у 1994 р. було засновано Інститут дефектології АПН України. Під керівництвом академіка В. І. Бондаря працівниками цього наукового закладу було розроблено нову стратегію в галузі спеціальної освіти, що суттєво вплинуло на оновлення шкільної географічної освіти розумово відсталих дітей, її змісту та методики.

Встановлено, що у середині 90-х років ХХ ст. Міністерство освіти затвердило два варіанти навчальних програм із географії для розумово відсталих учнів. Учителям, спираючись на конкретні умови школи та склад учнів, надавалося право обирати один із запропонованих варіантів. Як результат, упродовж десяти років існувала певна розбіжність у змісті географічної освіти, що гальмувало створення навчально-методичного забезпечення й спричинило низку ускладнень у навчально-виховному процесі.

З 2006 р. курс географії в спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих учнів став вивчатися за єдиною навчальною програмою (В. О. Липа, Л. К. Одинченко), яку перевидано в 2010 р. з певними уточненнями і доповненнями. В її основу покладено не тільки основні дидактичні та спеціальні принципи олігофренопедагогіки, а й краєзнавчі та родиннознавчі принципи. Структура курсу з географії розподілялася за роками навчання наступним чином: 6-й клас – «Природа рідного краю»; 7-й клас – «Фізична географія»; 8-й клас – «Географія світу (материків і океанів)»; 9-й клас – «Географія України». Особливо актуальним стало втілення українознавчого підходу до вивчення предмета. Одним з

найважливіших кроків щодо реалізації його у шкільній географічній освіті розумово відсталих учнів було перетворення географії України в основний навчальний курс.

Процес удосконалення змісту спеціальної освіти продовжується й сьогодні. Згідно з новим навчальним планом (2014 р.) курс географії включений до освітньої галузі «Природознавство» й вивчається у 6–9-х класах. Зменшення кількості годин на вивчення окремих розділів курсу географії зумовило оновлення його змісту у новій програмі з географії для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей.

У цей період розгорнулася активна робота з удосконалення навчально-методичного забезпечення шкіл для розумово відсталих учнів, що відповідало б національному компоненту шкільної освіти. У розробленні навчально-методичних комплексів з географії, що склалися з різних навчальних посібників (підручник, зошит на друкованій основі та ін.), активну участь брали вчені та вчителі-практики: Л. С. Дробот, В. О. Липа, М. І. Михайлочко, Л. К. Одинченко. За останнє десятиріччя видано сучасні підручники з географії для 6–9-х класів (6-й клас – «Природа рідного краю», 7-й клас – «Географія», 8-й клас – «Географія», 9-й клас – «Географія України»), робочі зошити та навчальні посібники для 7–9-х класів. Комплексний аналіз цих навчальних матеріалів засвідчив позитивну тенденцію, згідно якої відбувалося одночасне оновлення та вдосконалення змістового наповнення й оформлення сучасних підручників, навчальних посібників відповідно до впроваджених нових навчальних програм з географії.

Із проголошенням незалежності України постала нагальна потреба в докорінному перегляді завдань, змісту, форм і методів шкільної освіти. Значну роль у розбудові національної системи освіти розумово відсталих дітей відіграла діяльність фахівців лабораторії олігофренопедагогіки Інституту дефектології АПН України (Л. С. Вавіна, І. Г. Єременко, В. В. Золотоверх, М. П. Козленко, Н. П. Кравець, Г. М. Мерсіянова, Л. С. Ступнікова, С. В. Трикоз, О. П. Хохліна та ін.).

Особливий інтерес учених-олігофренопедагогів привертає питання вдосконалення різних методичних аспектів навчання географії розумово відсталих учнів (С. О. Дубовський, М. С. Кузнєцова, В. О. Липа, Л. К. Одинченко, В. М. Синьов та ін.). В експериментальних дослідженнях, науково-методичних працях і статтях у педагогічній періодиці увага науковців спрямовується на висвітлення сучасної дидактичної системи навчання географії, з'ясування методичних умов ефективного вивчення окремих її курсів та ін.

З'ясовано, що провідними тенденціями методики навчання географії розумово відсталих учнів у ці роки були: активізація навчання, організація самостійної роботи школярів, посилення корекційної й виховної функцій уроків географії шляхом урізноманітнення роботи з географічною картою, впровадження дидактичних ігор та цікавих вправ, використання новітніх педагогічних технологій та ін.

На основі результатів дослідження окреслено перспективи подальшого розвитку шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів в Україні в XXI ст., серед яких: посилення корекційно-виховної функції географії, конкретизація шляхів її реалізації як в рамках урочної, так і в процесі позаурочної роботи; розроблення теоретико-методологічних засад науково-методичного забезпечення навчання географії школярів в умовах нової парадигми спеціальної освіти; створення

сучасного навчально-методичного комплексу з географії, який складається з дидактичного комплексу для учня та методичного комплексу для вчителя; теоретичне обґрунтування методики впровадження на уроках географії новітніх педагогічних технологій навчання.

Дослідження показало, що удосконалення змісту й методики навчання географії розумово відсталих учнів перебуває у стані постійного пошуку, оновлення й удосконалення. Успіх цього процесу залежить від розуміння кінцевої мети, спільних зусиль практичних працівників, науковців, усієї педагогічної громадськості.

ВИСНОВКИ

Аналіз і узагальнення державних нормативних документів, архівних джерел, історико-педагогічної та науково-методичної літератури з досліджуваної проблеми дає підстави зробити такі **висновки**:

1. Шкільна географічна освіта розумово відсталих дітей в Україні (20-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.) формувалась під впливом низки різноманітних чинників, серед яких вирішальну роль відігравали суспільно-політичні (війни, революції, зміна уряду, ідеологізація, політизація та русифікація шкільної освіти та ін.), соціально-економічні (рівень розвитку економіки та фінансування потреб спеціальної освіти), організаційно-педагогічні (створення системи спеціальних навчальних закладів, модернізація їх структури, удосконалення змісту, методів і форм навчання географії, проведення конференцій, з'їздів, семінарів, видання науково-методичної літератури, педагогічної періодики, вдосконалення навчального обладнання з географії, підготовка та перепідготовка корекційних педагогів та ін.).

2. Виділені окремі періоди й етапи, сутність і послідовність яких пов'язана з розбудовою і реформуванням системи спеціальної освіти, розробкою концептуальних теоретико-методологічних основ навчання й виховання даної категорії дітей, змінами організаційно-педагогічних, змістово-процесуальних і науково-методичних аспектів шкільної географічної освіти.

Перший період (1920–1947 рр.) – становлення шкільної географічної освіти. Зазначений період містить два етапи: *перший етап* (1920–1931 рр.) – навчання географії як складової комплексних програм; *другий етап* (1932–1947 рр.) – вивчення географії як самостійної шкільної дисципліни.

Другий період (1948–1990 рр.) – розвиток теорії та практики навчання географії розумово відсталих учнів. У межах зазначеного періоду нами виділено два етапи: *перший етап* (1948–1969 рр.) – зміцнення географічної освіти учнів допоміжної школи; *другий етап* (1970–1990 рр.) – формування теоретико-методичних основ навчання географії розумово відсталих дітей.

Третій період (1991 р. – початок ХХІ ст.) – розвиток змісту і методики навчання географії розумово відсталих учнів у незалежній Україні, що характеризувався змінами змістового компоненту у шкільній географії, оновленням підручників і навчально-методичного забезпечення, удосконаленням методичних аспектів вивчення різних курсів географії.

3. Виявлені провідні тенденції, особливості та основні суперечності розвитку географічного змісту в навчанні розумово відсталих учнів в Україні у виокремлені періоди.

У 1920–1947 рр. спостерігалася тенденція зближення допоміжної школи за структурою, змістом і методами роботи з масовою школою. У цей період у змісті навчання географії відбулися якісні зрушення, а саме: перехід від вивчення навчального матеріалу у складі комплексних програм до виокремлення географії як самостійного предмета, формування основних елементів цієї шкільної дисципліни (структури, змісту, мети та завдань), розроблення перших підручників. Водночас, мали місце уніфікація навчальних планів, програм і підручників з географії УРСР та СРСР, невідповідність змісту підручників програмним вимогам того часу та недостатність забезпечення ними допоміжних шкіл. Прослідковувалися суперечності між: декларуванням права розумово відсталих дітей на обов'язкову освіту в спеціальних державних закладах та невідповідністю їх мережі потребам суспільства; необхідністю усвідомлення і практичного використання на уроках географії та у позакласній роботі засобів корекції порушень психічного розвитку та недостатньою розробленістю цієї проблеми в теорії олігофренопедагогіки і методиці викладання географії.

Основні тенденції розвитку змісту шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів у 1948–1990 рр.: посилення ідеологізації, політизації та русифікації її змісту; скорочення мережі допоміжних шкіл з українською мовою навчання та збільшення російськомовних шкіл для цієї категорії учнів, підручників з географії російською мовою. Централізація народної освіти вплинула на остаточне формування змісту і структури шкільної географії радянського зразка. Спостерігалася збільшення навчального часу на вивчення географії в допоміжній школі, конкретизація вимог до обсягу знань і вмінь учнів, посилення корекційної спрямованості уроку географії, поліпшення навчально-дидактичного забезпечення предмета тощо. У цей період особливо загострилися суперечності між: назрілою необхідністю оновлення всіх ланок діяльності допоміжної школи та недостатньою соціально-економічною підтримкою цих змін; завданнями школи щодо підготовки розумово відсталих учнів до участі в будівництві комуністичного суспільства і неготовністю допоміжної школи до розв'язання цих завдань.

У третій період провідними тенденціями визначено розроблення навчальних програм з географії відповідно до державної освітньої політики, створення національних підручників з географії нового покоління. Цей період ознаменувався докорінним оновленням змісту та структури шкільного курсу географії, окресленням нових змістових ліній, удосконаленням корекційно-розвивальної складової змісту шкільних курсів географії, втіленням українознавчого підходу у зміст предмета, посиленням краєзнавчого принципу навчання, узгодженістю змісту підручників з діючими програмами. У ці роки спостерігалась суперечність між упровадженням у навчальний процес спеціальних навчальних закладів Національної концепції виховання та невідповідністю змісту географічної освіти її цілям та ідеалам.

4. Висвітлено специфіку розвитку методики навчання географії розумово відсталих дітей у досліджуваний період. Так, у 1920–1947 рр. було окреслено перші методичні підходи щодо навчання географії учнів цієї категорії, визначено форми, методи та засоби організації навчального процесу. Разом з цим, спрямованість навчання географії залишалася репродуктивною, недостатньо враховувалися психічні особливості та пізнавальні можливості розумово відсталих школярів.

У 1948–1990 рр. спостерігалася активізація методичної думки. Визначалися типи, структура та особливості організації уроку як основної форми навчання в допоміжній школі. Значна увага приділялася розробленню загальних принципів, методів і засобів корекційного навчання розумово відсталих дітей взагалі й адаптації їх до вивчення географії. Теоретично обґрунтовувалася загальна методична теорія навчання географії та методика вивчення окремих курсів.

З'ясовано, що у період з 1991 р. – початок ХХІ ст. різноманітні аспекти методики навчання географії розумово відсталих учнів приводилися в залежність до змістового наповнення курсу. Визначалися основні вимоги до конструювання підручників нового покоління, робочих зошитів з географії та науково-методичні аспекти роботи з ними. Акцентувалася увага на удосконаленні прийомів і засобів стимулювання пізнавальної активності та самостійності школярів, посиленні корекційної й виховної функцій уроку географії шляхом урізноманітнення роботи з картою, впровадження дидактичних ігор і цікавих вправ, використання новітніх педагогічних технологій та ін.

Перспективи подальшого розвитку методики навчання географії розумово відсталих учнів пов'язані з удосконаленням розвивальної і виховної складових змісту шкільних географічних курсів, розробленням теоретико-методологічних засад науково-методичного забезпечення навчання географії школярів в умовах нової парадигми спеціальної освіти, впровадженням інноваційних форм і технологій навчання з урахуванням сучасних досягнень вітчизняної й світової науки і практики та ін.

5. Виключна роль у розбудові теорії та практики навчання географії розумово відсталих учнів (20-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття) належить українським ученим-дефектологам (Л. С. Дробот, С. О. Дубовський, І. Г. Єременко, М. С. Кузнєцова, В. О. Липа, В. С. Луценко, Л. К. Одинченко, В. М. Синьов, В. А. Турський та ін.). Спираючись на результати теоретико-експериментальних досліджень науковцями обґрунтовано психолого-педагогічні та дидактико-методичні основи навчання географії в допоміжній школі, розроблено сучасний навчально-методичний супровід уроків географії (програми, підручники, робочі зошити, навчально-дидактичні та методичні посібники) та ін.

Дослідження не вичерпує всіх питань, що стосуються розвитку змісту і методики навчання географії розумово відсталих учнів в Україні. Предметом подальших наукових пошуків можуть бути дослідження, що стосуються висвітлення внеску окремих учених в освітню галузь «Природознавство», методичної підготовки вчителя географії спеціальної загальноосвітньої школи, вивчення особливостей формування географічних уявлень та понять у розумово відсталих учнів та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Головата А. О. Місце географії в системі шкільної освіти дітей з вадами розумового розвитку в Україні (20-ті – початок 30-х років ХХ ст.) / А. О. Головата // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К., 2013. – Вип. 23. – С. 41–44.

2. Головата А. О. Становлення шкільної географічної освіти розумово відсталих дітей (початок 20-х – середина 40-х років ХХ ст.) / А. О. Головата // Зб.

наук. праць Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. – Вип. 23, ч. 1. – С. 176–183.

3. Головата А. О. Методичні аспекти навчання географії учнів допоміжних шкіл (1945–1990 рр.) / А. О. Головата // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2014. – 2 (17), issue 35. – С. 30–33.

4. Головата А. О. Оновлення навчально-методичного забезпечення географічної освіти розумово відсталих дітей у повоєнний час (40–50 рр. ХХ ст.) / А. О. Головата // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К., 2014. – Вип. 26. – С. 63–66.

5. Головата А. О. Удосконалення навчальних планів, програм та підручників з географії для допоміжних шкіл в Україні (1970–1990 рр.) / А. О. Головата // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К., 2014. – Вип. 28. – С. 49–53.

6. Головата А. О. Нове покоління навчальних програм з географії для спеціальних шкіл в незалежній Україні / А. О. Головата // Науч. тр. SWorld. – 2015. – Вип. 2, т. 9. – С. 42–49.

7. Головата А. О. Зміцнення змістовного та методичного компонентів географічної освіти розумово відсталих дітей в Україні (1970–1990 рр.) / А. О. Головата // Теоретичне та методичне забезпечення навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами : зб. наук. праць. – Слов'янськ, 2015. – С. 30–34.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

8. Головатая А. А. Первые учебники по географии для вспомогательных школ (30-е гг. ХХ ст.) / А. А. Головатая // Актуальные проблемы коррекционного и инклюзивного образования в контексте реализации ФГОС : мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. (17–19 октября 2013 г., г. Курск) / под общ. ред. Е. А. Репринцевой, Е. Н. Российской. – Курск : Изд-во «Мечта», 2013. – С. 192–198.

9. Головата А. О. Становлення та розвиток географічної освіти розумово відсталих дітей в Україні (20–70-ті роки ХХ ст.) / А. О. Головата // Комплексний супровід дітей з психофізичними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційного центру : мат-ли III-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 квіт. 2014 р., м. Луганськ) / за заг. ред. Т. В. Махукової. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2014. – С. 45–47.

10. Головатая А. А. Становление и развитие географического образования учащихся с нарушением умственного развития в 20–70-е годы ХХ столетия / Л. К. Одинченко, А. А. Головатая // Проблемы и перспективы развития образования : мат-лы V Междунар. науч. конф. (март 2014 г., г. Пермь) / [глав. ред. Г. Д. Ахметова]. – Пермь : Меркурий, 2014. – Ч. 2. – С. 183–186.

11. Головата А. О. Розвиток теорії та практики навчання географії розумово відсталих учнів у незалежній Україні / А. О. Головата // Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі : мат-ли Міжнар. Конгресу зі спец. педагогіки, психології та реабілітації (15–16 жовт. 2015 р., м. Суми). – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. – Ч. 1. – С. 80–81.

АНОТАЦІЇ

Головата А. О. Розвиток змісту і методики навчання географії розумово відсталих учнів в Україні (20-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2016.

Дисертаційне дослідження присвячено цілісному історико-педагогічному аналізу процесу становлення і розвитку змісту та методики навчання географії розумово відсталих учнів (20-ті рр. ХХ – початок ХХІ століття). Виділено та науково обґрунтовано основні періоди та етапи становлення й розвитку географічної освіти розумово відсталих учнів в Україні. Визначено суспільно-політичні, соціально-економічні та організаційно-педагогічні чинники, що впливали на розвиток теорії та практики навчання географії дітей цієї категорії у кожний виділений період. Виявлено тенденції, особливості та суперечності географічного змісту в навчанні розумово відсталих учнів у виокремлені періоди. З'ясовано особливості викладання методики географії у спеціальній школі й окреслено перспективні шляхи її подальшого вдосконалення. Висвітлено внесок українських дефектологів у розвиток шкільної географічної освіти розумово відсталих учнів.

Ключові слова: географічна освіта, розумово відсталі діти, методика навчання, періоди, етапи, тенденції, суперечності.

Головатая А. А. Развитие содержания и методики обучения географии умственно отсталых учащихся в Украине (20-е гг. ХХ – начало ХХІ столетия). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2016.

Диссертационное исследование посвящено целостному историко-педагогическому анализу процесса становления и развития содержания и методики обучения географии умственно отсталых учащихся (20-е гг. ХХ – начало ХХІ ст.). Выделены и научно обоснованы основные периоды и этапы становления и развития географического образования умственно отсталых учеников в Украине. Определены общественно-политические, социально-экономические и организационно-педагогические факторы, что оказывали влияние на развитие теории и практики обучения географии детей этой категории в каждый выделенный период. Выявлены тенденции, особенности и противоречия географического содержания в обучении умственно отсталых учащихся в выделенные периоды. Охарактеризованы перспективы развития методики обучения географии в учреждениях для умственно отсталых детей. Выявлены особенности преподавания методики географии в специальной школе и определены перспективные пути ее дальнейшего совершенствования. Освещен вклад украинских дефектологов в развитие географического образования умственно отсталых учащихся.

Ключевые слова: географическое образование, умственно отсталые дети, методика обучения, периоды, этапы, тенденции, противоречия.

Golovata A. O. Content and methodology development of Geography teaching of mentally retarded pupils in Ukraine (20th XX century – the beginning of XXI century). – Manuscript.

Thesis for the candidate degree of pedagogical sciences in specialty 13.00.03 – correctional pedagogy. – National pedagogical university n.a. M. P. Dragomanov. – Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to holistic historical and pedagogical analysis of process of formation and development of the content and methods of teaching Geography for mentally retarded pupils (20th of the XX – the beginning of the XXI century).

Archival materials, regulations and instructions of institutions for special education (curricula, training programs, manuals); pedagogical periodical press; works of scientists defectologists (monographs, collections of scientific papers, relevant perspective theses) are analyzed in mentioned chronological framework.

The paper discloses the socio-political (wars, revolutions, change of government, ideologization, politicization and russification of school education etc.), socio-economic (level of economic development and special education needs' financing), organizational and pedagogical (establishing a system of special schools, upgrading their structure, content, methods and forms of teaching geography improvement, conferences, congresses, seminars holding, publication of scientific and methodical literature, educational periodicals, improving training equipment on geography, training and retraining of resource teachers etc.) and other factors which significantly influenced Geography teaching theory and practice of children with intellectual disabilities.

Retrospective analysis of the study allowed to highlight periodization problem in development of detention and methods of teaching Geography for mentally retarded pupils in Ukraine (20th of XX - beginning of XXI century):

I period (1920–1947) – the establishment of the school geographical education of mentally retarded children in Ukraine, which was characterized by the first attempts to develop content, search of educational forms and methods;

II period (1948–1990) – the development of the theory and practice of Geography teaching for mentally retarded pupils in the soviet educational system which was characterized by an improvement of course content and the creation of theoretical and methodological foundations of the special geographical education;

III period (1991 – the beginning of XXI century) – the period of reforming national system of school geographical education for mentally retarded pupils, the modernization of the content of their training, creation of modern teaching methods, in-depth study of certain methodological issues taking into account current trends in the development of special education in Ukraine.

Basic tendencies and contradictions of the theory of development and Geography teaching practices of children in this category in each period are revealed based on the analysis of historical and pedagogical literature objectively meaningful features of reforming special education of mentally retarded children in Ukraine. Connection between the previous and following periods of development is determined, continuity between them is established; perceptual unity of the development of the special geographical education in Ukraine as a pedagogical phenomenon is formed.

The historical approach has allowed to reveal the evolution of the content, methods, forms of Geography teaching for mentally retarded pupils in Ukraine. The thesis analyzed the programs, textbooks, manuals on Geography in different historical periods showing their importance for the development of the theory and practice of Geography teaching in the secondary school in Ukraine (20th of the XX – the beginning of the XXI century).

Ukrainian pathologists' contribute to the development of geographical education of mentally retarded pupils is established.

The research results make it possible to outline prospects for further development of school geographical education of mentally retarded pupils in Ukraine in the XXI century including: consolidation of correctional and educational function of geography, specification of ways of its implementation both within the time limit, and during extracurricular activities; development of theoretical and methodological principles of research-and-methodology support students learning geography in the new paradigm of special education; creation of modern teaching kits on geography which consists of a didactic set for pupil and methodical set for teacher; theoretical underpinning of methods' implementation of new pedagogical technologies in geography class.

New historical, educational and archival documents that will contribute to a more objective evaluation of the process of development of geographical education for children with mental disabilities as a historical phenomenon are introduced into scientific use.

Key words: Geography teaching, mentally retarded children, instruction method, periods, staged, tendencies, contradictions.